

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ПОЛТАНСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ СТАНІСЛАВОВИЧ

УДК 340.12:342.727

**ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ
ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія правових і політичних учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор **Петришин Олександр Віталійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри теорії держави і права, перший віцепрезидент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Колодій Анатолій Миколайович**, Національна академія внутрішніх справ, професор кафедри конституційного та міжнародного права;

кандидат юридичних наук, доцент **Пеца Дмитро Дмитрович**, Ужгородський національний університет, доцент кафедри теорії та історії держави і права.

Захист відбудеться «11» березня 2016 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «05» лютого 2016 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради
Атаманова

Ю. Є.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Упродовж тисячоліть головними засобами організації суспільства виступають право і держава, розвиток яких здійснюється на базі синтезу інформації про вчорашній і сьогоднішній стан суспільства та ситуацію в ньому. Саме від політичних, ідеологічних, економічних, культурологічних, релігійних, етнічних та інших чинників залежатиме, якими будуть право й держава в майбутньому. Як відомо, за силою впливу на свідомість суспільства засоби масової інформації називають четвертою владою після законодавчої, виконавчої та судової.

Нині розвиток вітчизняної правової науки пов'язаний з методологічним переозброєнням, переосмисленням і уточненням її предмета. Належне місце у цьому процесі посідає дослідження права на інформацію. Саме щодо оцінки ролі й місця права на інформацію в українській правовій системі сьогодні спостерігається суперечлива ситуація. У правознавців немає сумнівів, що право на інформацію відіграє важливу роль у правовому житті та розвитку суспільства, активно впливає на процеси формування права і правореалізації. Проте досі цей феномен не можна визнати належним чином дослідженим та реалізованим у вітчизняній юридичній науці та практиці.

Починаючи ще від VII ст. право на інформацію розумілося у своєму особливому значенні під впливом гуманістичної філософії. Пізніше в Європі на розвиток цього права вплинули потреби людей у все точнішій інформації про події та явища, що відбуваються у довколишньому світі. Цілком очевидно, що в різні історичні періоди право на інформацію розвивалося залежно від тогочасної ситуації в суспільстві, цим і пояснюються різні підходи до розуміння права людини на інформацію.

Теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи складають праці таких вітчизняних і зарубіжних правознавців, як С. С. Алексєєв, Ю. Г. Барабаш, І. Л. Бачило, Ю. П. Битяк, С. В. Бобровник, А. Б. Венгеров, Б. М. Гоголь, Л. П. Коваленко, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. А. Копилов, Б. А. Кормич, О. В. Кохановська, В. В. Лемак, Л. Р. Наливайко, О. В. Нестеренко, Н. М. Оніщенко, Б. Р. Панкевич, Н. М. Пархоменко, Д. Д. Пеца, В. Г. Пилипчук, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, С. Г. Серьогіна, В. Я. Тацій, Г. О. Христова, В. С. Цимбалюк, В. D. Vanisar, R. Bartoszcze, H. Brooke,

A. Chydenius, I. Dobosz, S. Lamble, E. Nowin'skata ін. Проте окреслена вище наукова проблема не знайшла й досі комплексного вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація безпосередньо пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і виконана у межах Державної цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України» (номер державної реєстрації № 0111U000969). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, протокол № 4 від 21.12.2012 р.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у розкритті генезису поняття й сутності права на інформацію як фундаментального права людини, а також у визначенні основних напрямків його реалізації.

Відповідно до цієї мети були поставлені такі задачі:

- установити передумови виникнення та охарактеризувати етапи становлення права на інформацію;
- визначити й обґрунтувати поняття права на інформацію в Україні;
- розкрити особливості законодавчого регулювання права на інформацію в Україні та світі;
- дослідити проблеми реалізації та гарантії здійснення права на інформацію в національному та міжнародному законодавстві;
- з'ясувати та проаналізувати випадки обмеження права на інформацію в різних сферах його діяльності;
- розглянути особливості закріплення права на інформацію в міжнародно-правових документах;
- провести порівняльно-правовий аналіз особливостей виникнення, закріплення та здійснення права на інформацію у країнах сталої демократії та країнах, що стали на шлях демократичного розвитку.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, пов'язані зі становленням та реалізацією права на інформацію як невід'ємного, основоположного та фундаментального права людини.

Предметом дослідження є право на інформацію як фундаментальне право людини.

Методи дослідження. Підґрунтя методології дослідження становить комплексний підхід до аналізу права на інформацію, який полягає у застосуванні загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Зокрема, діалектичний метод дозволив охарактеризувати сучасні

концепції права на інформацію у різних його формах, його взаємодію та взаємозв'язки з іншими правовими явищами. Порівняльно-правовий - використовувався для дослідження зарубіжного досвіду регулювання відносин, пов'язаних з особливостями законодавчого регулювання права на інформацію. Логічний - допоміг у формулюванні таких понять, як «інформація», «право на інформацію», «принципи інформаційно-правових відносин» тощо. Метод аналізу і синтезу дозволив класифікувати види інформації, її джерела та можливі операції з нею (отримання, поширення, використання тощо). Метод правового прогнозування використовувався для визначення конкретних перспектив розвитку права на інформацію в Україні та розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері. Системний метод дозволив визначити місце права на інформацію в системі прав людини. Історико-порівняльний метод використовувався під час дослідження генезису правового регулювання різноманітних складових права на інформацію та особливостей окремих етапів його становлення. Метод тлумачення дав змогу з'ясувати зміст норм конституцій і законів, що регулюють право на інформацію. За допомогою методу узагальнення судової практики розкрито та проаналізовано механізми захисту права на інформацію у вітчизняному та зарубіжному судочинстві.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що наукова робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням змісту, правових механізмів та міжнародного досвіду здійснення права на інформацію. У роботі сформульовано низку нових наукових положень і висновків, які виносяться на захист.

Уперше:

– обґрунтовано становлення права на інформацію в контексті історичного розвитку, починаючи від перших проявів зародження у VII ст. н. е. до формування його як сучасного правового феномена;

– сформульовано авторський підхід до визначення поняття «право на інформацію» під яким розуміється зумовлене свободою думки і слова та вільним вираженням своїх поглядів і переконань право кожного на збирання, зберігання, використання, поширення та захисту інформації;

– зроблено висновок щодо еволюції права на інформацію від його зародження як засобу боротьби за політичну свободу, до набуття ним оновленого змісту в умовах формування інформаційного суспільства, що дає підстави розглядати його в контексті третього покоління прав людини;

– вказано на місце права на інформацію в системі прав людини залежно від: (а) покоління прав людини; (б) ступеня визначеності

можливої поведінки й характеру державного забезпечення; (в) механізму реалізації й характеру зобов'язань держави; (г) кола носіїв прав людини; (д) способів його здійснення;

– визначено основні особливості закріплення та реалізації права на інформацію в Україні відповідно до стандартів відкритості, доступності та свободи обміну інформацією, закріплених у міжнародно-правових документах з прав людини.

Удосконалено:

– класифікацію етапів становлення та розвитку права на інформацію в Україні: 1) прийняття 2 жовтня 1992 р. Закону України «Про інформацію»; 2) закріплення в Конституції України, яка була прийнята 28 червня 1996 р., права на інформацію та розроблення на її підставі нормативно-правових актів, що стали джерелом інформаційного законодавства України; 3) затвердження паспорту нової спеціальності 12.00.13 – «інформаційне право; право інтелектуальної власності», (наказ Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2014 р.);

– порівняльно-правовий аналіз особливостей становлення, розвитку та здійснення права на інформацію в країнах сталої демократії (на прикладі Франції, ФРН, США) та в країнах, які стали на шлях свого демократичного розвитку (на прикладі Польщі, Чехії, Словаччини);

– характеристику системи гарантій здійснення права на інформацію в Україні, що проявляється, зокрема, в його деталізації в поточному законодавстві, а також у міжнародно-правових документах, які регламентують механізми здійснення права на інформацію.

Набули подальшого розвитку:

– тенденції розвитку права на інформацію, інформаційного законодавства щодо врегулювання інформаційних відносин, надання їм належної стабільності, створення необхідних умов для реалізації права громадян на інформацію й належного функціонування громадянського суспільства в Україні;

– правові механізми реалізації права на інформацію, коли реалізація права на інформацію одних суб'єктів у багатьох випадках сприяє виникненню юридичних обов'язків інших;

– характеристика обмежень права на інформацію в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для запобігання розголошенню інформації одержаної конфіденційно;

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вивчення проблемних питань розвитку права на інформацію;

– у нормотворчій і правозастосовній діяльності – у процесі розроблення проектів нормативно-правових актів і вдосконалення чинного законодавства України;

– у сфері практичної діяльності – для застосування правових норм, якими регламентуються взаємовідносини між державою та громадянами з приводу реалізації останніми права на інформацію;

– у навчальному процесі – при підготовці підручників, науково-методичної літератури та викладанні навчальних курсів «Теорія держави і права», «Юридична деонтологія», «Порівняльне правознавство».

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювались у доповідях на таких науково-практичних конференціях: «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 18 квітня 2013 р.); «Правова доктрина – основи формування правової системи держави» (м. Харків, 20-21 листопада 2013 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи відображено у п'яти наукових публікаціях, з яких чотири статті опубліковано у фахових виданнях України, одна стаття у виданні іноземної держави, а також у двох тезах доповідей на вказаних конференціях.

Структура й обсяг дисертації зумовлені метою і предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (всього 248 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 202 сторінок, з яких основний зміст становить 175 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, характеризується її зв'язок з науковими планами і програмами, визначаються мета, задачі, об'єкт і предмет дослідження, його методологічне й теоретичне підґрунтя, формулюється наукова новизна роботи, розкриваються теоретичне й практичне значення результатів

дослідження, наводяться дані про апробацію основних положень дисертації, її структуру й обсяг.

Розділ 1 «Сучасні концепції права на інформацію» присвячено дослідженню змісту права на інформацію в контексті його розвитку, починаючи від перших проявів його розвитку та формування як фундаментального права людини, аналізові поняття та змісту права на інформацію, законодавчого регулювання права на інформацію в Україні.

У підрозділі 1.1 «Право на інформацію: передумови та етапи становлення» розглянуто передумови становлення права на інформацію в контексті його розвитку, починаючи від його найперших проявів, що були пов'язані з діяльністю чиновників у Стародавньому Китаї у VII ст. н. е.

Початок формування права на інформацію збігається з переходом суспільства до капіталізму. Так, уперше в світі охорону права на літературну власність (право копірайту) було запроваджено в 1545 р. у Венеціанській республіці. Згодом воно розповсюдилося на територію Європи; саме тут розширення торгівлі починає вимагати все точнішої інформації про події та явища, що відбуваються за кордоном та у світі. Формування права на інформацію тісно пов'язане з розвитком свободи слова, думки та преси. Особливого значення воно набуває після винаходу книгодрукування. Щойно стали з'являтися друковані видання, що містили в собі певну інформацію, виникають перші спроби цензури (XV ст.).

Розглядаючи розвиток права на інформацію в контексті його становлення, стає очевидним, що кожне наступне покоління намагалося захистити права людини надійніше, ніж попереднє, забезпечити більший обсяг власних прав та свобод. Кожний крок на історичному шляху надавав нових якостей праву людини на інформацію, але цей процес відбувався не стихійно, а завдяки постійній боротьбі прогресивних сил за свої права та свободи.

У підрозділі 1.2 «Поняття та зміст права на інформацію» здійснено системний аналіз поняття і змісту права на інформацію. Насамперед було визначено, що собою становить інформація. Розвиток різних форм інформації в сучасному світі зумовив появу її світоглядних, філософських інтерпретацій. При цьому особливе значення має об'єктивно-ідеалістична концепція інформації, характерна для неотомізму, де розкривається трансцендентна природа інформації.

Зазначено, що в науковій літературі склалися два основних підходи до розуміння права на інформацію. Прибічники першого розглядають це право у площині проблематики відкритості, гласності

діяльності державних органів. Його метою є обґрунтування правових можливостей громадянина на отримання інформації, відомостей, якими володіють державні органи у зв'язку з реалізацією ними своїх повноважень. Прихильники другого підходу право на інформацію сприймають як комплексне суб'єктивне право людини, що складається з можливості вільно здійснювати будь-які операції з інформацією, як правило, безвідносно до її призначення та змісту. Зрідка йдеться про можливість поглинання цим правом інших суб'єктивних прав людини у сфері обміну інформацією в суспільстві, таких як свобода думки і переконань, свобода слова, свобода масової інформації.

Визначено місце права на інформацію в системі фундаментальних прав людини, що становить собою основу всіх прав людини як в окремій державі, так і на міжнародному рівні.

Наголошено, що право на інформацію є необхідною умовою усвідомлення особистістю свого місця в суспільстві, її гармонійного вільного розвитку та існування. Це фундаментальне право людини, оскільки вона може нормально й вільно діяти лише за умови свідомого розуміння того, що відбувається у навколишньому світі. З цією метою вивчено й проаналізовано справи, що вирішуються Європейським судом з прав людини стосовно порушення права на інформацію.

У підрозділі 1.3 «Право на інформацію в Україні: законодавче регулювання» досліджено найважливіші аспекти законодавчого регулювання права на інформацію в Україні. Підкреслено, що відносини у цій сфері набувають у наш час все більшої значимості, є об'єктом постійної уваги законодавців, учених, громадськості.

Охарактеризовано етапи законодавчого регулювання права на інформацію в Україні: перший – пов'язаний з прийняттям 2 жовтня 1992 р. Закону України «Про інформацію»; другий – ознаменувався прийняттям Конституції України від 28 червня 1996 р. та розробленням на її підставі чималої кількості нормативно-правових актів, що стали джерелом інформаційного законодавства України. Початком третього можна вважати 2014 р., коли наказом Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2014 р., № 1081 було затверджено паспорт нової спеціальності 12.00.13 – «Інформаційне право; право інтелектуальної власності», цей етап триває й донині. З'ясовано, що право на інформацію є основою для формування інформаційного законодавства України.

Законодавство України у сфері інформації нині має структуру, яку складають норми Конституції України, інформаційно-правові норми міжнародних актів які ратифіковані Україною та містять принципи і норми міжнародного права у даній сфері, нормативні акти комплексної

галузі законодавства України та інформаційно-правові норми у складі інших галузей національного законодавства. Україна посідає одне з перших місць серед пострадянських держав за кількістю законодавчих актів, що регулюють відносини, пов'язані з реалізацією права на інформацію.

Розділ 2 «Правові механізми реалізації права на інформацію» присвячено аналізу існуючих проблем реалізації права на інформацію, гарантій здійснення цього права та випадків його обмеження.

У підрозділі 2.1 «Проблеми реалізації права на інформацію» розглянуто проблемні ситуації, пов'язані з реалізацією права на інформацію та основні напрямки вдосконалення забезпечення реалізації цього права.

Наголошується, що для ефективної реалізації права на інформацію недостатньо його закріплення у законодавстві. Для подолання проблем реалізації права на інформацію суттєвим є дотримання балансу інтересів особи, суспільства й держави.

Обґрунтовано необхідність здійснення наступних кроків з метою вдосконалення механізму реалізації права на інформацію: (а) усунення недоліків та невідповідностей нормативно-правових актів, які регламентують реалізацію права на інформацію в Україні відповідно до міжнародних стандартів; (б) забезпечення узгодження нових юридичних норм у сфері права на інформацію з раніше прийнятими; (в) забезпечення захисту інформаційного суверенітету держави та систем формування масової суспільної свідомості; (г) створення необхідного рівня інформаційної доступності для прийняття рішень державними органами, підприємствами та організаціями; (д) ухвалення програм інформаційно-захисного характеру, що сприятимуть підвищенню рівня захисту інформаційної приватності особи; (е) ухвалення Інформаційного кодексу України та спеціальних законів, які б визначали доступ до інформації певного виду (наприклад, «Про доступ до правової інформації», «Про доступ до екологічної інформації», «Про доступ до інформації персонального характеру»).

Зокрема, в Інформаційному кодексі як в основному системоутворювальному законі у сфері інформаційних відносин має бути встановлено порядок доступу до інформації, що включатиме розділи про правову охорону прав на зміст комп'ютерних програм, удосконалення захисту прав інтелектуальної власності, в тому числі авторського права при розміщенні та використанні творів у мережі Інтернет, тощо;

У підрозділі 2.2 «Гарантії здійснення права на інформацію» зазначається, що гарантії права на інформацію є важливим чинником,

який визначає не лише умови існування конкретного індивіда, але багато в чому й особливості політичного устрою держави. Гарантії у сфері права на інформацію є ключовими інститутами громадянського суспільства та демократичної держави, найважливішими передумовами захисту прав людини шляхом забезпечення права на інформацію.

Основою гарантування передбаченого Конституцією України права на інформацію є його деталізація в поточному законодавстві, а також у багатьох документах як національного, так і регіонального значення.

Гарантії здійснення права на інформацію забезпечуються: (а) обов'язком органів державної влади, органів місцевого самоврядування інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність та прийняті рішення; (б) створенням у державних органах спеціальних інформаційних служб щодо забезпечення в установленому законодавством порядку доступу до інформації; (в) вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних фондів, інших інформаційних ресурсів; (г) здійсненням контролю за дотриманням законодавства про інформацію, що проявляється у наданні урядовими установами, міністерствами і відомствами звітів, які містять відомості про їх діяльність із забезпечення інформацією заінтересованих осіб про гарантії права на інформацію; (д) встановленням юридичної відповідальності за порушення законодавства про інформацію, що тягне за собою дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Гарантії права на інформацію є базовою категорією й у широкому розумінні становлять підґрунтя реалізації всіх визначених Конституцією України прав, свобод і обов'язків громадян.

Підрозділ 2.3 «Обмеження права на інформацію» присвячено дослідженню особливостей обмеження права на інформацію. Оскільки доступ до інформації є складовою суб'єктивного права особи на інформацію й інститутом інформаційного права, то обмеження права на інформацію неможливе без дотримання принципу пропорційності, відповідно до якого загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що обмежує свободу окремих осіб.

Підстави обмеження права на інформацію закріплюються як у національному, так і міжнародному законодавстві, в якому йдеться про деякі обмеження, які можуть бути встановлені законом та є необхідними для поваги прав і репутації інших осіб, охорони національної безпеки, суспільного порядку, здоров'я й моральності населення.

Обмеження права на інформацію згідно з міжнародними договорами є певними встановленими межами їх здійснення, яких повинні дотримуватися всі держави таким чином, щоб обмеження не переходили в правопорушення. Це покладає на держави особливу відповідальність і потребує використання правових інструментів, котрі відповідають вимогам, що склалися у міжнародній практиці захисту прав і свобод людини.

Здійснення права на інформацію згідно з Конституцією України може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. У законодавстві України простежуються випадки обмеження права на інформацію, яке найчастіше відбувається стосовно інформації з обмеженим доступом, яка, у свою чергу, поділяється на конфіденційну, таємну та службову.

Наголошується, що набуття чинності Законами України «Про захист персональних даних» та «Про доступ до публічної інформації» є істотним досягненням на шляху розбудови правової демократичної держави, зокрема, в інформаційній сфері. Однак необхідно вдосконалити правове регулювання обмеження доступу до інформації шляхом закріплення в Інформаційному кодексі поняття та принципів обмеження доступу до інформації загалом, доступу до окремих видів інформації, встановлення режимів доступу до інформації з метою недопущення як обмеження реалізації інформаційних прав особи, суспільства, держави, так і зловживань такими правами.

У розділі 3 «Право на інформацію: міжнародний досвід та порівняльно-правовий аналіз» досліджено особливості закріплення права на інформацію в міжнародно-правових документах, а також у країнах сталої демократії та країнах, що стали на шлях демократичного розвитку.

У підрозділі 3.1 «Право на інформацію в міжнародно-правових документах» розглянуто закріплення права на інформацію в міжнародно-правових документах, головні складники якого не є об'єктом внутрішньої компетенції окремої держави, а стали справою всього міжнародного співтовариства.

Відносини в галузі інформації підпадають під регулятивні дії загальноновизнаних міжнародних принципів та договорів, які конкретизовані в міжнародних документах різної юридичної сили. Через

свої документи (договори, декларації, хартії, пакти, протоколи, конвенції, рекомендації тощо) міжнародні організації впливають на національне законодавство окремих країн, прагнучи закласти в ньому чітку вимогу щодо дотримання загально визнаних основних прав і свобод людини. Як відомо, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Відповідно ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. встановлено принцип примату міжнародного права в Україні: якщо міжнародним договором України, закріплено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Проаналізовано найбільш важливі міжнародно-правові документи (акти), що закріплюють у своїх положеннях норми щодо права на інформацію, якими є: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Американська конвенція про права людини (1969 р.); Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.), Паризька хартія для нової Європи (1990 р.) та ін.

Усі ці універсальні акти з прав людини відносять дане право до основоположних прав, передбачають певні спільні механізми його реалізації, що проявляються в їх гарантуванні кожній людині права на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

У підрозділі 3.2 «Право на інформацію в країнах сталої демократії» досліджено особливості закріплення та функціонування права на інформацію у Франції, ФРН й США.

Зазначено, що однією з перших країн, де право на інформацію та свобода вираження поглядів були закріплені конституційно, є Франція. Саме в 1789 р. у французькій Декларації прав людини і громадянина було проголошено майже у сучасному звучанні, що вільне вираження думок і поглядів – це одне з найбільш цінних прав людини, тому кожен громадянин може не тільки вільно висловлюватися, писати і друкуватися, а й відповідати за зловживання цією свободою у випадках, установлених законом.

Федеративна Республіка Німеччина – найбільш розвинута з країн Європи у галузі безпеки права на інформацію. Вона має відповідну структуру органів, які займаються захистом різних видів інформації з

обмеженим доступом. Саме в Німеччині у 1970 р. було прийнято перший у світі нормативний акт, який регулював питання захисту персональних даних. У цій державі право на інформацію конституційно закріплене Основним Законом 1949 р. Проблема побудови інформаційного суспільства у Німеччині здебільшого вирішується не завдяки розширенню законодавчої бази, а шляхом розробки й прийняття програм розвитку інформаційної сфери.

У Сполучених Штатах Америки регулювання права на інформацію зумовлено офіційним курсом розбудови «інформаційної магістралі» як технологічного засобу, що дозволяє кожному знайти необхідну для нього інформацію. Головними тут є положення, що містяться у Першій поправці до Конституції 1791 р., яка проголошує загальні свободи громадян США. Відповідно до цього конгрес не має права видавати закони, що обмежують свободу слова, друку і право народу мирно збиратися і звертатися до уряду. Законодавча система США у цій галузі є однією з найнадійніших, а система законів стосовно безпеки інформації є достатньо чіткою та розвинутою.

У підрозділі 3.3 «Право на інформацію в країнах, які стали на шлях демократичного розвитку» з'ясовано особливості розвитку, закріплення та функціонування права на інформацію у Польщі, Чехії та Словаччині.

Польща була однією з перших країн, де право на інформацію було закріплено на конституційному рівні. У Конституції Польщі 1791 р. було гарантовано «вільному польському народу ... право нагляду за будь-якою виконавчою владою». Відповідно до чинної Конституції Польщі 1997 р. кожному забезпечується свобода вираження своїх поглядів, а також одержання та розповсюдження інформації. Законодавство Польщі гарантує: (а) право особи на інформацію, доступ до офіційної інформації та зібрань відомостей про неї; (б) право поширювати інформацію; (в) право отримувати інформацію про діяльність органів державної влади, а також осіб, які займають посади в органах державної влади чи управління; (г) право бути інформованим про стан навколишнього середовища та її захист; (д) право затриманого негайно й зрозумілим для нього способом бути інформованим про причини затримання тощо.

У Чехії спостерігається багатоваріантна класифікація права на інформацію, адже воно охоплює всі аспекти людського життя, і будь-яке його порушення негативно впливає на все суспільство в цілому. Хартія основних прав і свобод Чеської Республіки закріплює, що кожен має право висловлювати свої думки усно, письмово, у пресі, за допомогою

зображення або іншим способом, а також вільно збирати, сприймати й поширювати ідеї та інформацію незалежно від кордонів держави. У 1998 р. Чеська Республіка підписала Орхуську Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Конституція та інше законодавство Словаччини в цілому сприяють закріпленню та розвитку права на інформацію в цій державі. У Конституції Словаччини 1992 р. визначено, що свобода слова і право на інформацію гарантуються як Конституцією, так і законодавством Словаччини. Кожен має право висловлювати свої думки усно, письмово, у пресі, за допомогою зображення або іншим способом, а також вільно збирати, сприймати й поширювати ідеї та інформацію незалежно від кордонів держави. Крім того, у Словаччині діють закони, укази та угоди, що закріплюють право на інформацію, наприклад: Закон «Про вільний доступ до інформації» (2000 р.), угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки «Про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом» (2006 р.) тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що полягає у розкритті генезису поняття й сутності права на інформацію як фундаментального права людини, а також у визначенні основних напрямків його реалізації. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Право на інформацію є необхідною умовою усвідомлення особою свого місця та ролі в суспільстві, її гармонійного вільного розвитку та існування. Найважливішою умовою для функціонування права на інформацію є забезпечення участі громадськості та людини в житті держави.

2. Починаючи зі Стародавнього Китаю VII ст. н. е., право на інформацію тлумачилось у своєму особливому значенні, що було обумовлено гуманістичною філософією. Пізніше в Європі на процес розвитку цього права вплинули потреби людей у все точнішій інформації про події та явища, що відбуваються світі. Виникнення ідеї права на інформацію було викликано потребою суспільства у збільшенні обсягу та обігу інформації, а закріплення його на законодавчому рівні розглядалось

передусім як певне право на унеможливлення існування суспільних та державних таємниць. Становлення та розвиток права на інформацію пов'язані із запровадженням книгодрукування, у ці ж часи спостерігаються й перші спроби попередньої цензури права на інформацію, а вже в XV ст., коли стали з'являтися друковані видання, що містили в собі певну інформацію про ті чи інші факти, випадки цензури почастишали. У ті часи державні чиновники використовували інформацію як знаряддя для управління державою та державними справами, зокрема шляхом цензурування преси.

3. Зародження права на інформацію, як певного компонента, відбувалося у складі права людини на вільне вираження думок і поглядів, яке містило у собі право вільно висловлюватися, писати і друкувати, що було закріплено в ст. 11 Французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Право на інформацію, яке виникло разом з першим поколінням політичних прав людини як засіб боротьби за політичну свободу та боротьби проти цензури, поступово з розвитком інформаційних відносин змінює свій зміст, і в сьогоденних умовах формування інформаційного суспільства воно набуло сталого змісту.

4. В Україні розвиток права на інформацію починається з Конституції Пилипа Орлика 1710 року, яка передбачала максимально відкриту для всіх систему державних органів, роблячи їх при цьому публічними не лише за сферою своєї діяльності, а й за методами здійснення владних повноважень. Саме в ній містилося положення, що згодом стало прототипом сучасного принципу прозорості та, у свою чергу, слугувало однією з гарантій від можливого свавілля і зловживання владою.

5. У результаті розвитку права на інформацію та інформаційних технологій, збільшення обсягу та обміну інформації, воно стає настільки важливим, що його можна оцінити як окрему цінність суспільства, а тому й розглядати його окремим правом людини. Право на інформацію належить до активних прав людини, тобто таких, які вміщують у собі певну можливість дій. Зміст права на інформацію складає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, а також доступу до інформації з метою її перевірки та отримання, розміщення відомостей про себе у відповідних інформаційних системах, перевірки достовірності інформації про себе і спростовування недостовірної інформації як в адміністративному, так і у судовому порядку. На міжнародному рівні право на інформацію закріплюється в міжнародно-правових документах, які є необхідним

елементом світового правопорядку, вони посідають визначне місце у розвитку та функціонуванні міжнародного права, роль і значення якого з кожним роком помітно зростає.

6. Право людини на інформацію є основою для формування галузі інформаційного законодавства України, яке складається із сукупності нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з обігом інформації. Зокрема, законодавство про інформацію складають: Конституція України; міжнародні договори та угоди, ратифіковані Україною, які містять принципи і норми міжнародного права у даній сфері; Закон України «Про інформацію»; законодавчі акти про окремі галузі, види, форми і засоби інформації.

7. Держава виступає координатором діяльності учасників інформаційних відносин, як законодавець, що забезпечує правові засади розвитку відповідних правовідносин, юридичний гарант реалізації права на інформацію, здатний захистити суб'єктів права від несанкціонованого доступу до інформації, забезпечити недоторканність приватного життя людини, реалізацію права на інтелектуальну власність в інформаційній галузі, а також забезпечити умови конкурентоспроможності в інформаційній індустрії при дотриманні правил функціонування інформаційних систем.

8. Основними проблеми реалізації права на інформацію є: (а) необхідність законодавчого регулювання відносин у галузі права на інформацію, що виникають при використанні глобальних інформаційно-комунікаційних мереж; (б) правове забезпечення надання відомостей органами публічної влади та місцевого самоврядування, які не відповідають дійсності; (в) порушення права на таємницю приватного життя; (г) несвочасне надання інформації чи навмисне приховування інформації; (д) поширення відомостей, які не відповідають дійсності, що ганьблять честь і гідність особи; (е) невиконання обов'язку органів державної влади інформувати про свою діяльність та про ухвалені рішення; (є) врегулювання вільного доступу до інформації; (ж) надання недостовірної чи неповної інформації тощо.

9. Гарантії права на інформацію належать до найважливіших засад формування, розвитку та становлення правової держави і громадянського суспільства. Можливість особи вільно збирати, зберігати, обробляти та поширювати інформацію забезпечується не лише фіксацією права на інформацію у законодавстві, а й створенням необхідних умов для його реалізації, а саме гарантій здійснення зазначеного права. Основною юридичною гарантією права на інформацію є його деталізація в поточному законодавстві, що включає в себе численні нормативно-

правові акти. Гарантії права на інформацію відображаються в системі норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини.

10. Право на інформацію може бути обмежене у випадках, передбачених Конституцією та законами України. Обмеження є необхідним у демократичному суспільстві, здійснюються як на міжнародному, так і на національному рівнях на підставі міжнародних та національних нормативно-правових документів. Установлення обмеження покладає на державу особливу відповідальність і потребує використання правових інструментів, які відповідають вимогам, що склалися у процесі формування міжнародної практики та захисту прав і свобод людини. Згідно з Конституцією України підставами обмеження права на інформацію може бути запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я населення, захист репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

11. Франція – одна з перших країн, де право на інформацію та свобода вираження поглядів було закріплено конституційно, де вільне вираження думок і поглядів є одним із найбільш важливих прав людини. Кожен громадянин може вільно висловлюватися, писати і друкуватися, але й відповідати за зловживання цією свободою у випадках, установлених законом. ФРН має розвинуту структуру органів, що займаються захистом різних видів інформації з обмеженим доступом. У цій країні було прийнято перший у світі нормативний акт, яким регулювався захист персональних даних. Німеччина великого значення надає захисту права на інформацію, зокрема такого виду інформації, як персональні дані. У США регулювання права на інформацію виступає як технологічний засіб, що дозволяє кожному знайти необхідну для нього інформацію, тобто відбувається розбудова універсального інформаційного засобу – сукупності всіх технологій, пов'язаних саме з обробкою, зберіганням і розповсюдженням інформації, які здійснюються за допомогою телебачення, комп'ютерних мереж, супутникового мовлення, комерційних он-лайнних компанії. Головними конституційними положеннями, що регулюють право на інформацію в США, є Перша поправка до Конституції. У 1966 р. конгрес США ухвалив Закон «Про свободу інформації», що відкрив перед репортерами нові канали отримання інформації про діяльність уряду.

12. Польща, Чехія, Словаччина мають розвинуту систему законодавства про право на інформацію. Польща була однією з перших серед цих країн, де право на інформацію було закріплено на

конституційному рівні (1791 р.). Статтею 54 Конституції Польщі 1997 р. кожному забезпечується свобода вираження своїх поглядів, а також збирання та розповсюдження інформації. Стаття 17 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки 1992 р. гарантує свободу слова і право на інформацію. У Конституції Словаччини 1992 р. встановлено, що свобода слова і право на інформацію гарантуються як Конституцією, так і національним законодавством. У 2006 р. була укладена угода між Україною та Словацькою Республікою «Про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Політанський В. С. Загальна характеристика становлення та розвитку права на інформацію [Текст] / В. С. Політанський // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 76-80.

2. Політанський В. С. Принципи інформаційно-правових відносин [Текст] / В. С. Політанський // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 55-60.

3. Політанський В. С. Обмеження права на доступ до інформації [Текст] / В. С. Політанський // Державне будівництво та місцеве самоврядування: збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 26. – С. 215-227.

4. Политанский В. С. Право на информацию в Украине и России: сравнительно-правовой анализ [Текст] / В. С. Политанский // PolitBook. – Журнал политической науки. – 2013. – № 3. – С. 152-163 (Россия).

5. Політанський В. С. Право на інформацію як фундаментальне право людини: досвід країн розвинутої демократії [Текст] / В. С. Політанський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1 (76). – С. 195-203.

6. Політанський В. С. Доктринальні підходи до визначення змісту права на інформацію [Текст] / В. С. Політанський // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Національної академії правових наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, Україна, 20–21 листопада 2013 р.). – Харків, 2013. – С. 948-951.

7. Politanskyi V. S. The idea of democracy in America by A. Tocqueville [Text] / V. S. Politanskyi // Проблеми розвитку юридичної

науки в дослідженнях молодих учених (м. Харків, 18 квітня 2013 р.). – Харків, 2013. – С. 123-125.

АНОТАЦІЯ

Політанський В. С. Право на інформацію як фундаментальне право людини. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

У дисертації проаналізовано основні концептуальні підходи до визначення поняття «право на інформацію» як фундаментального права людини, обґрунтовано його роль і місце в системі прав і основоположних свобод людини, у формуванні правової демократичної держави, становленні сучасної національної правової системи України.

Право на інформацію досліджується в контексті становлення засад інформаційного суспільства, збільшення обсягу та значення інформації для функціонування сучасної держави. Визначено доцільність віднесення права на інформацію в сучасному його вигляді до третього покоління прав людини виходячи з історичних умов, особливостей розвитку та функціонального призначення.

Розкрито правові засади регулювання права на інформацію в Україні, принципи інформаційно-правових відносин, досвід регулювання права на інформацію в міжнародно-правових документах, здійснено порівняльно-правовий аналіз закріплення права на інформацію в демократичних країнах та країнах, що стали на шлях демократичного розвитку, гарантій його реалізації, підстави обмежень та засади регулювання таких обмежень.

Обґрунтовано необхідність удосконалення механізму реалізації права на інформацію: усунення недоліків та невідповідності нормативно-правових актів, які регламентують реалізацію права на інформацію в Україні.

Ключові слова: право на інформацію, права людини, правова держава, механізми реалізації права на інформацію, гарантії здійснення та обмеження права на інформацію, інформаційне право.

АННОТАЦИЯ

Политанский В. С. Право на информацию как фундаментальное право человека. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

В диссертации проанализированы основные концептуальные подходы к определению понятия «право на информацию» как фундаментального права человека, обосновано его роль и место в системе прав и основных свобод человека, в формировании правового демократического государства, становлении современной национальной правовой системы Украины.

Право на информацию исследуется в контексте становления основ информационного общества, увеличения объема и значения информации для функционирования современного государства. Установлено, что право на информацию зарождалось в контексте первого поколения прав человека как средство борьбы за политическую свободу и против цензуры, постепенно с развитием информационных отношений оно менялось, и в современных условиях информационного общества оно получило свое полноценное содержание. В результате развития общества и информационных технологий, увеличения объема и обмена информацией, право на информацию приобретает особую значимость, что позволяет его считать отдельной ценностью общества и рассматривать как отдельное фундаментальное право человека. Поэтому целесообразно отнести право на информацию в современном его виде к третьему поколению прав человека.

Раскрыты правовые основы регулирования права на информацию в Украине, принципы информационно-правовых отношений, опыт регулирования права на информацию в международно-правовых документах. Осуществлен сравнительно-правовой анализ закрепления права на информацию в демократических странах и странах, ставших на путь демократического развития, гарантий его реализации, основания ограничений и принципы регулирования таких ограничений.

Обоснована необходимость усовершенствования механизма реализации права на информацию: (а) устранение недостатков и несоответствия нормативно-правовых актов, регламентирующих реализацию права на информацию в Украине, международным стандартам; (б) регулирование порядка доступа к информации, в частности правовой охраны прав на содержание компьютерных

программ; (в) совершенствование защиты прав интеллектуальной собственности, в том числе авторского права при размещении и использовании произведений в сети Интернет; (г) обеспечение защиты информационного суверенитета государства и систем формирования массового общественного сознания; (д) создание необходимого уровня информационной доступности для принятия решений государственными органами; (е) принятия программ информационно-защитного характера по повышению уровня защиты приватности человека. Кроме того, принятие специальных законов, устанавливающих доступ к информации определенного вида: «О доступе к правовой информации», «О доступе к экологической информации», «О доступе к информации персонального характера».

Ключевые слова: право на информацию, права человека, правовое государство, механизмы реализации права на информацию, гарантии осуществления и ограничения права на информацию, информационное право.

SUMMARY

Politanskyi V. S. Right to information as fundamental human right. – *Manuscript.*

The thesis for obtaining the scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.01 - theory and history of state and law; history of political and legal studies. - Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

In the thesis are analyzed the main conceptual approaches to the definition of the right to information as a fundamental human right, the role and the place of the right to information in the system of human rights and fundamental freedoms and in the formation of a law-governed democratic state in the formation of modern national legal system of Ukraine are grounded.

The right to information is researched in the context of the establishment of the foundations of the information society the increase of the volume and value of information for the functioning of a modern state. The expediency of the assignment of the right to information in its modern form to the third generation of human rights on the basis of historical conditions, characteristics of development and functionality is determined.

The legal framework of governing the right to information in Ukraine, the principles of information and legal relations, the experience in regulating the right to information in international legal documents are revealed; a comparative legal analysis of securing the right to information in democratic

countries and countries that are on the path of democratic development the guarantees of its implementation, of the reasons for constraints and the framework of governing such restrictions is conducted.

The necessity of improving the mechanism of realization of the right to information is grounded: elimination of deficiencies and inconsistencies of regulations that govern the implementation of the right to information in Ukraine.

Keywords: right to information, human rights, law-governed state, mechanisms of realization of the right to information, guarantees of implementation and limitation of the right to information, information law.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук
Д. В. Лук'янов

Підписано до друку 02.02.2016 р. Формат 60х90/16
Папірофсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум.друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк.0,9
Тираж 100 прим. Зам. № 1429

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77